

törekvése) miért áll közelebb a retorikához, mint az európai iskola strukturális szempontjai. Ha a két iskola valóban nem összeférhetetlen egymással, akkor épp azért van mód az egyeztetésükre, mert mindkettő egyaránt irodalomértelmezési iskola: nem sok értelme van aszerint állítani őket szembe, hogy az „előállítás” vagy a „befogadás” oldaláról közelítik-e meg a szöveget. Az európai módszer sincs közelebb a hermeneutikához, sem messzebb tőle, mint az amerikai.

PEREGRINUSLEVELEK, 1711-1750.

Külföldön tanuló diákok levelei Teleki Sándornak. Szeged, 1980. A József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara kiadása, 473 l. (Adattár netéhez, 6.)

A szegedi József Attila Tudományegyetem I. számú Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének jól ismert Adattár sorozata e 6. kötetében módosította címét és ezúttal nem csupán XVII., hanem XVI. és XVIII. századi szellemi áramlatokra vonatkozó források közreadását is céljának tekinti. Örömmel üdvözölhetjük e vállalkozást, amelynek gyümölcséként napvilágot látott közel 200, 1711 és 1750 között keletkezett, eddig publikálatlan peregrinuslevél. A beces gyűjtemény a Teleki család marosvásárhelyi levéltárában (Magyar Országos Levéltár) található, minthogy a legtöbb írás címzettje a család egyik, utókor által elfeledett tagja, Teleki Sándor. Eddig csupán Teleki Pálnak, Teleki Sándor testvérének azon hasonló jellegű levélgyűjteménye volt ismert Nagy Géza szerkesztésében (Kolozsvár 1933), amelyet a jelen kötet másolatban függelékként újra közread.

Teleki Sándor mint a nagyenyedi Bethlen Kollégium kurátora, négy évtizeden át munkálkodott az erdélyi ifjúság hazai és külföldi képzésén. Az önállóságát veszített Erdélyben az iskoláknak, elsősorban a nagyenyedi Bethlen Kollégiumnak a „porból való felemeltetése iránt” (21) az ő vezetésével folyamodtak a külföld segítségéért az erdélyi professzorok. Követeik maguk is peregrinus diákok – ifj. Pápai Páriz Ferenc és Ajtai András – tudatában voltak feladatuk súlyának, és küldetésüket az akkor háborús történelmi körülmények ellenére elég sikeresen teljesítették. 1717-re Pápainak „mint egy 4000.font sterling” Collectát sikerült külföldön összegyűjtenie (69) a hazai iskoláztatás céljaira.

Teleki Sándor a peregrináció intézményének megerősítésén és kibővítésén is fáradozott. A már

Ismertetésünket azzal a feltételezéssel kell zárunk, hogy az esetleg később megírandó magyar retorikatörténetek nem csatlakozhatnak közvetlenül a *Retorika és történelem*hez. A feladat színvonalasabb megoldásához átgondoltabb szempontokra, az elméleti háttér alaposabb tisztázására, határozottabb történelemfelfogásra van szükség – akárcsak minden irodalom- vagy elmélettörténetnek.

Kálmán C. György

Apáczai Csere János által is szorgalmazott erdélyi felsőoktatás a XVIII. század első felében is megoldatlan kérdés maradt. A hazai középfokú képzés magasabb szintű folytatására csakis külföldön volt lehetősége az erdélyi tanulóifjúságnak. Protestáns értelmiségünk tehetséges tagjai a reformáció kibontakozásától kezdődően látogatták a protestáns egyetemvárosokat. Teleki Sándor elsősorban a legkorszerűbbnek számító német, holland és angol egyetemi városokban kívánta taníttatni patronáltjait. Halle, Jéna, Lipcse, Odera-Frankfurt; Franeker, Leyden egyetemei a magyar diákoknak rendszeres tanulási lehetőséget és beneficiumot adó intézmények voltak. Néhányan angol városokat (London, Cambridge, Oxford) is felkerestek.

Stúdiumaik tárgya nem kizárólag a teológia volt. Erdélyi mecénásaik elrendelték ugyanis „hogy a különböző tudományok cseppjei összegyűjtése mellett fordítsanak gondot az orvostudomány alapos tanulmányozására is, mert tapasztalatból megtanultuk, hogy az orvosi gyakorlat az irodalomnak is javára szolgál. Ezért gondunk van rá, hogy régebbi teológus peregrinusaink nagy része, teológiai tanulmányai mellé vegye fel az orvosi tárgyakat is . . .” (349). S a Teleki Sándorral levelezésben álló peregrinusok között több olyan is akadt, aki hazatérése után – kinti végzettségének és promotiójának megfelelően az orvosi (pl. ifj. Pápai Páriz Ferenc, Ajtai András stb.) vagy a jogi foglalkozást (pl. Szilágyi Sámuel stb.) űzte.

A diákok közül Szilágyi Sámuel ismerte fel igen éles szemmel, hogy a nemesek fiait otthon „nem lehet el készíteni a haza igazgatására” és külföldi egyetemek látogatására csak kevesen vál-

lalkoznak körükből (234), pedig komolyan „instruálni” kellene őket „ad statum politicum” (241), „látván hazánk defectussát” (234). Természetesen erre is volt azért példa, így Ráday Geodeon egyetemjárásáról is olvashatunk a kötetben (pl. 234).

A levélgyűjtemény tehát elsősorban ahhoz segít hozzá, hogy a „haldokló” Erdély külfölddel kiépített kulturális kapcsolatait új megvilágításba helyezze a kutatás. Megismerhetjük továbbá belőle, milyen körülmények között folytatta külföldi tanulmányait a Tótfalusi Kis Miklóst, Bethlen Miklóst és id. Pápai Páriz Ferencet követő nemzedék. A diákok szoltak jelentősebb professzoraikról: így a Franekerben oktató Vitringának, a coccenianus irányzat terjesztőjének és Hermann Roëll-nak, a coccenianus és kartézianus utrechti professzornak a népszerűségére ifj. Pápai Páriz Ferenc utalt (17), Christian Wolff előadásainak hallgatója, Enyedi István pedig sok és értékes „raritásokat” remélt megtanulni a híres professzortól 1718-ban, „ki felől sokan alittyak hogj hasonló Philosophus hozzája egész Germaniában nem volna” (161). A peregrinusok sikeres disputációikról, téziseik kinyomtatásáról is beszámoltak. Ajtai András pl. Teleki Sándornak titulálta dissertációját a patronus utólagos engedelmét kérve, és harminc példányt haza is küldött szétosztásra (83-84).

A levelek a történeti szociológia vizsgálódásainak is remek forrásanyagot szolgáltatnak. Bizony nem volt könnyű a diákok sorsa! Utazásukat, kinnlétüket sok zavaró momentum kísérte. Az akadémiai beneficiumok elnyerése sokszor nehézségekbe ütközött. Nagyon szerényen kellett élniük. A levelek visszatérő motívuma az otthonról várt pénz sürgetése. De még mindig elégedett embereknek tekintették magukat, hiszen Székelyhidi N. Mihályt például 1741-ben egy braunschweigi kereskedő arról tájékoztatta, hogy „a’ fegyver, az éhség, és a’ dög-halál” hármas ítélete sújtja hazáját, és ezt az érzést egy erdélyi úr levele is megerősítette benne, mondván „bóldog ember az, a’ki e’ nehéz időben idegen Országon meg vonhatja magát, hogy ne lássa hazánknak nyomorúságát” (266). Így nem csoda, hogy ifj. Pápai Páriz Ferenc nem tudta Teleki Sándor parancsát teljesíteni, hogy „kertészt, kőművest és jó faragó mester embereket” küldjön Germániából vagy Hollandiából urának Erdélybe. A külföldieket Pápai szerint nemcsak rugalmatlanságuk, hanem sokkal inkább a külföldi protestánsok magyarországi és erdélyi proscriptiójáról szóló híresztelések ijesztették el e vállalkozástól (48).

Éppen ifj. Pápai Páriz Ferencnél bukkan fel az a toposz is, hogy azt a földet tekinti igazán hazájának, ahol elismerést talál, és ahol leginkább tud szereteti: „pártfogói, szülei és barátai” javára tenni (49). Egy évszázaddal korábban hasonló megfontolásból vállalta Szenci Molnár Albert hosszas külföldi „bujdosását”, sőt Kálvin vagy a két Hoffhalter példájával vigasztalta meg a hazájuktól távol élő kálvinista exulánsokat, mondván, hogy azok is pátriájuktól messze alkottak igazán jelentőset (Thuri, Paulus: *Idea Christianorum Ungarorum sub Tyrannide Turcica. . . Nunc opera Alberti Molnar . . . edita. Oppenheim 1616, – Ajánlólevél. RMKT XVI/6, 483-484*).

A hazájukért vállalt szolgálat öntudata és a Teleki Sándor iránti hálaérzés hatotta át a levélírók szívét. Minthogy tudták, hogy a Gróf „igen curiosus a Historiákban” (18), ezért mindenről igyekeztek beszámolni, amit fontosnak éreztek. Közülük többen „cum mercurio Politico” (43) „novellá”-kat csatoltak leveleikhez, vagy röviden összefoglalták azok tartalmát. A legérdekesebbek azok a részek, amelyekben saját tapasztalataik alapján nyilatkoztak. Éppen a Collecta-gyűjtéssel kapcsolatban kellett pl. szomorúan megállapítaniuk, hogy Frigyes Vilmos porosz király, akit Bethlen Gábor feleségének, Brandenburgi Katalinnak a jogán kerestek fel, igen főseny, „minden jövedelmet a militiára fordít” (42), sőt Kibédi András szerint „bőven vagyon az hűe, hogy a Király minden Stipendiariussit, meg a Professorkotis egy ideig az Stipendiumtol meg fosztaná, okát adgyak: mert sok expensa kívántatik, a sok ujj militianak, . . .” (112). A vallással kapcsolatos hírekre a peregrinusok különös érzékenységgel figyeltek fel: pl. a salzburgi püspök által megszegyenítő módon elűzött 800 lutheránust és kálvinistát éppen Szilágyi Sámuel kinttartózkodásakor fogadta be a porosz király 1732-ben (233). Ifj. Pápai Páriz Ferencnek alkalmá nyílt 1711-ben találkoznia az „Apostata Otrokosi Ferencsel,” aki a „negyedik és principalis Reformator”-nak tekintette magát és megmutatta manuscriptumait a Bécsben tartózkodó erdélyi diákoknak (11). E találkozás kellemetlen emlékét viszont jóleső érzéssel ellensúlyozta Pápainak és Ajtai Andrásnak másik élménye: 1714. január 1-én ők is jelen voltak a reformáció brandenburgi bevezetésének 100. évfordulóján Hallében (35).

A leveleket néhol művészettörténeti megállapítások is színesítik: Szilágyi Sámuel lelkes szavakkal számolt be a szárszországi Zell templomáról (237-238). A korban oly divatos kertkultúra Teleki Sándornak is szenvedélye lehetett. „Buj-

dosó szolgálai"-t Erdélyben nem ismeretes növény- és virágmagok beszerzésére kérte meg, és ők lelki ismeretesen körül is néztek. Ifj. Pápai Páriznak még „csinos csészéket” is kellett vásárolnia Lipcsében az Úr számára (39). A peregrinusok frissen szerzett tudásukat már levél útján is siettek kamatoztatni: Ifj. Pápai Páriz Ferenc pl. a kávéivás káros hatását ajánlotta ura figyelmébe (55).

Az őszinte, familiáris hangú peregrinus leveleket érdekesen egészíti ki a Függelék, amely több professzor 1711 és 1721 között keletkezett levelét tartalmazza. Közöttük találjuk azoknak a külföldieknek az írásait, akikkel az állandó diákküldés révén került Teleki Sándor kapcsolatba: Daniel Ernestus Jablonski elsősorban a poroszországi ösztöndíjak megszervezésében játszott komoly szerepet, Michael Alberti Halléban, Bartholomaeus Holtzfusus Odera-Frankfurtban, Ruardus Andala Franekerban segítette Teleki Sándor patronáltjait. Írásaikban az őszinte tisztelet nyilatkozik meg Teleki nagylelkű vállalkozása iránt.

A 178 peregrinus- és a 18 professzori levél több műfaj keretébe tartozik. A szokványos levelek mellett ajánlólevelek, illetve a hallgatók assecuratiói is megtalálhatók köztük. Nemigen hasonlíthatók a mikesi szépirodalmi levelekhez. De íróik iskolázottsága, latinos műveltsége és ízes erdélyi nyelvhasználata sok írásban megfigyelhető (pl. Székelyhidi N. Mihály levelei stb.), s ezért a leveleket a nyelv- és stílustörténet is haszonnal elemezhetné.

A jelen Adattár-kötet azért is újszerű az előzőekhez képest, mert szerkesztőgárdája a szegedi JATE I. számú Magyar Irodalomtörténeti Tanszé-

kének tehetséges és lelkes diák munkaközössége. Munkájukat jelképesnek tekintették, hiszen diákként gondozták ezt a „régés-régi diákkezek írta levélgyűjteményt” (463). Esze Tamás inspirációjára Jankovics József szakszerű irányításával dolgoztak. Nem volt könnyű helyzetük, hiszen az egyik levélíró, Székelyhidi N. Mihály maga is úgy nyilatkozott írásáról, mint „apró betűkből és sűrű rendekből álló minden margó nélkül való . . . idétlen levélről” (269).

Elismeréssel szólhatunk a diákok textológiai munkájáról, és a sorozatszerkesztő, Készerű Bálint mértéktartásra intő intencióinak megfelelően összeállított jegyzetekről, mutatókról, valamint a kötetet szerkesztő Hoffmann Gizella okos utószaváról. Természetesen mint minden hasonló jellegű munkában – éppen az anyag rendkívüli gazdagsága miatt, a jegyzetekben adódnak némi egyenetlenségek. Így hiába keressük a „praeceps” és „indigestus” (206) szavak magyar megfelelőjét a Szó- és kifejezésgyűjteményben; a „Marchionatus”-t (35) a Helynévmutatóban; elmaradt a 181. levél címzésének fordítása a 339. lapon; s a Személynévmutatóban szívesen látnánk a hallgatók disputációinak címét. A kötet használatát nagyban megkönnyítették volna a sajtó alá rendezők, ha a főszövegben mindegyik levél tartalmát összefoglalták volna a szöveg bevezetéseképpen, a Nagy Géza-féle levélközlések példáját követve. Mindezek az apróságok azonban mit sem vonnak le a kötet értékéből, legfeljebb további utánanézésekre, búvárokodásokra sarkallják az olvasókat.

Vásárhelyi Judit

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Regények 18-19. A jövő század regénye. 1-2. köt. Sajtó alá rendezte: D. Zöldhelyi Zsuzsa. Bp. 1981. Akadémiai K. 914, 499 l. Regények 57. Rákóczy fia. Sajtó alá rendezte: Végh Ferenc. Bp. 1975. Akadémiai K. 686 l.

A Jókai-regények kritikai kiadásának immár a végére értünk, 71 kötet Jókai-regény sorakozik polcunkon. Az ugyan vitatható, hogy *A magyar nemzet története regényes rajzokban* ide tartozik-e, vagy sem, de pillanatnyilag magunk sem tudnánk jobb helyet elképzelni, minthogy tanulmányok, értekezések címszó nem szerepel a sorozatszerkesztők elképzelései között. Azt is elmondhatjuk, summázva, hogy sikerült kialakítani a sajtó alá rendezés legcélzerűbb módozatait. A

„Regények” első, majd huszonnegyedik kötete tartalmazza az irányelveket, s ezek járható utat biztosítottak a munkatársaknak. Helyzetüket lényegesen megkönnyítette, hogy a regények többségének megvan a teljes vagy részleges teljességű kézírata, többnyire a kötetet folyóirat-, hírlapi közlés előzte meg, s bekerültek a regények az ún. Nemzeti kiadásba is. S bár helyesírási következetlenség, nem túl lényeges szövegromlás így is tapasztalható, az első kötetközlésnek vagy a nem-